

Retskrivningsordbogen 2012 – en bedre ordbog?

Af Lars Trap-Jensen

Den 9. november 2012 fik vi en revideret udgave af Retskrivningsordbogen (RO 2012). Den officielle præsentation fandt sted under stor opmærksomhed på årets BogForum, hvor daværende kulturminister Uffe Elbæk kastede glans over arrangementet. Pressen skrev både før og efter udgivelsen i stort opsatte artikler om de vigtigste ændringer, og læserbreve tikkede ind på redaktionerne i stor stil. Jo, danskerne er skam optaget af sproget og især af hvad der er korrekt eller ukorrekt sprog.

Dansk Sprognævn har sikkert været godt tilfreds med forløbet og dækningen af udgivelsen. Reaktionen har nemlig især drejet sig om det som Sprognævnet selv gerne vil diskutere: Hvilke ord er kommet med i den nye udgave, hvilke ord har vi sagt farvel til, og er det rimeligt at lige netop de stavemåder er blevet ændret? BT hæftede sig ved at der er kommet 4.500 nye ord med i ordbogen:

tapas, barista, wrap, chorizo, benchmark, kickoff, medarbejdersamtale, omstillingsparat, proaktiv, brainstorme, bundskat, skatteskrue, storkommune, vidensamfund, borgerservice, jobrotation, burka, perker, bederum, blowjob, bøssepar, metroseksuel, linselus, snot-hvalp, fucking, tudefjæs, bitch, bimbo.

mens Politiken diskuterede nogle af de forældede ord der har forladt ordbogen.

Derudover dækkede de fleste medier udgivelsen loyalt ved at fremhæve de vigtigste indholdsmæssige ændringer i retskrivningen. Både læserbrevene og de adspurgte eksperter fordelte sig næsten som man kunne forvente: Nogle syntes at ændringerne var for få og for overfladiske, andre at de gik alt for vidt. Dansk Sprognævn har derfor nok haft en fornemmelse af at have fordelt sol og vind lige med et passende kompromis mellem alle de mange hensyn og holdninger der præger sprogdebatten.

Selvfølgelig kan man diskutere det rimelige i hver enkelt beslutning: Nej, det var nok ikke en rigtig beslutning at fjerne et ord som *hulkort* fra ordbogen. Det er ikke et specielt sjældent ord og bør selvfølgelig være med på linje med andre historiske redskaber som kan slås op i ordbogen, fx *fonograf*, *regnestok* og *selvbinder*. Og nej, det er svært at se logikken i at man godt må skrive *ovenover*, *udenover* og *udover* som præposition, mens det er forbudt at skrive *indover*, *henover* og *opover* i samme anvendelse. Men denne kritik er ikke helt så alvorlig, for redaktionen af ordbogen består jo af fornufti-

ge folk der kan rette op på den slags smuttere – på samme måde som det i RO 2012 er blevet tilladt at skrive *jobs*, *klogelig* og *gudsbenådet*. Ikke som følge af en ændret sprogbrug, men fordi redaktionen har indset at den tidligere beskrivelse ikke var dækkende.

Udover de principper som gælder for retskrivningen i den officielle bekendtgørelse, traditionsprincippet og sprogbrugsprincippet, skal påtænkte ændringer passere flere instanser i Sprognævnet. Foruden ordbogens redaktion behandles de af Fagrådet for retskrivning og endelig af Sprognævnets repræsentantskab, der bl.a. tager stilling til om en påtænkt ændring har principiel karakter. Ved uenighed i fagrådet inddrages også bestyrelsen, og hvis en ændring er principiel, kræves endvidere godkendelse af kulturministeren under inddragelse af undervisningsministeren for at ændringen kan træde i kraft. Det er altså ikke så ligetil i al ubemærkethed at snige ændringer i retskrivningen ind. Selvom der fra tid til anden fremsættes krav om mere vidtgående ændringer af den danske retskrivning, er der indbygget adskillige forhindringer i den formelle sagsgang som skal overvindes før ændringerne kan blive til virkelighed. Det betyder at redaktionen har forholdsvis snævre rammer for at normere selvstændigt, men indenfor det manøvrerum den har, er der ingen grund til at tro at den ikke udfører et fornuftigt arbejde.

Af den grund gætter jeg på at kritikken af Retskrivningsordbogen er blevet godt modtaget hos Sprognævnet. Den har nemlig hovedsagelig beskæftiget sig med den ene del af de retskrivningsmæssige forpligtelser. I loven om dansk retskrivning hedder det imidlertid: »Dansk retskrivning fastlægges af Dansk Sprognævn og offentliggøres i Dansk Sprognævns retskrivningsordbog«. Udover at normere den danske retskrivning pålægges Sprognævnet i loven altså også at formidle den i ordbogsform. Denne sidste opgave har der stort set ikke været opmærksomhed om, og det er derfor dér jeg vil tage fat.

Sondringen er ikke trivial. Det er én ting at fastlægge ordenes stavemåde, en helt anden at udgive en ordbog. De to ting er uafhængige af hinanden. Man kan sagtens lave forbilledligt normeringsarbejde og formidle det håbløst, lige så vel som man kan udgive en fremragende ordbog med et indhold der er præget af inkonsistens og forkerte beslutninger. Der er naturligvis grænsetilfælde hvor normering og formidling er mere snævert forbundet, men principielt er det adskilte størrelser. Lad os derfor se på hvilke leksikografiske og formidlingsmæssige ting der er at sige om Retskrivningsordbogen 2012.

Opslagsord

Sprognævnet oplyser at den nye udgave har nogenlunde det samme antal opslagsord som den forrige, ca. 64.000. I sig selv siger det dog ikke meget, for det dækker over et bety-

deligt antal redaktionelle ændringer: Forældede ord er fjernet, nye ord er kommet til, og principperne for deres ordning er ændret sådan at der nu gives flere sammensætninger som eksempler på orddannelse under usammensatte ord, mens der er færre sammensatte ord på alfabetisk plads. Det samlede antal behandlede ord når dermed op på 74.000 i alt eller ca. 6.000 flere ord end 2001-udgavens. Det er dog stadig skuffende få opslagsord i sammenligning med fx de tilsvarende ordbøger i Sverige, Norge og Tyskland. Den svenske *Svenska Akademiens ordlista* (SAOL) indeholder ca. 125.000, den norske *Tanums Store Rettskrivningsordbok* ca. 300.000, mens den tyske Dudens *Die deutsche Rechtschreibung* har ca. 135.000 – og alle fås i øvrigt også i håndterlige papirudgaver. Det nedsætter naturligvis anvendeligheden af den danske retskrivningsordbog tilsvarende fordi brugerne vil opleve at slå forgæves op efter forholdsvis almindelige ord i sproget. Som jeg har forstået det, er det en bevidst redaktionel beslutning at holde ordbestanden på dette omtrentlige niveau. Jeg finder den både uforståelig og forkeret. Af ordbogens vejledning fremgår det at man som hovedregel ikke finder »sammensætninger hvis betydning umiddelbart fremgår af de enkelte leds betydninger«. At betydningen er gennemskuelig, hjælper jo ikke den bruger der har et retskrivningsproblem og er i tvivl om han skal skrive *æg-* eller *ægge-* i almindelige ord som *æg(ge)-*

blanding, æg(ge)masse, æg(ge)pakkeri, æg(ge)produktion, æg(ge)ret, æg(ge)-stand, æg(ge)ur og *æg(ge)varmer*. Det hjælper heller ikke at han under *æg* kan se at det kan hedde *æg-* eller *ægge-* i sammensætninger, for det var jo netop den tvivl der fik ham til at slå op. Problemet løses kun ved at tage ordene med i ordbogen.

Beslutningen om at flytte visse sammensætninger fra deres alfabetiske plads til grundordet som eksempel på orddannelse er forståelig nok set fra grundordets side, men det er et tilbageskridt for den bruger der slår et sammensat ord op uden at finde det på alfabetisk plads. Fx finder man nu ikke længere *arbejdstøj, gårdskarl* og *natlampe* som selvstændige opslagsord i ordbogen. De kan kun ses som eksempler på orddannelse under *arbejde, gård* og *nat*. Brugeren skal altså foretage yderligere et opslag for at finde de søgte ord. De undersøgelser jeg kender til, tyder ikke på at det vil ske, og derfor er det så meget mere besynderligt at man end ikke får match på disse ord ved søgning i den elektroniske udgave. Det må opfattes som en fejl, men heldigvis én der nemt kan – og snarest bør – udbedres.

Anbefalinger

Det har gennem længere tid været diskuteret om Rettskrivningsordbogen indeholdt for mange dobbeltformer, og ved lanceringen af den sidste udgave i 2001 var der lagt en del arbejde i at afskaffe et betydeligt antal af dem. Denne bestræbelse er

videreført i 2012-udgaven, men modgås af indførelsen af en række nye dobbeltformer, hvoraf nogle tilhører de mere iøjnefaldende af slagsen: muligheden for at skrive *gymnasie/gymnasium, dna/DNA, over for/overfor* osv. Jeg skal derfor ikke kunne sige om der samlet er flere eller færre dobbeltformer i denne udgave, men det er for så vidt heller ikke afgørende. Argumentet for at have dobbeltformer er demokratisk. Når flere former findes og bruges af gode og sikre sprogbrugere, dvs. er i overensstemmelse med traditions- og sprogbrugsprincippet, bør det også afspejles i retskrivningen. Argumentet imod dobbeltformer er pædagogisk. Når folk slår op i ordbogen, bør de få klar besked om hvordan ordet staves, og ikke bebyrdes med selv at skulle vælge mellem flere former. Desuden er det lettere at lære én form fremfor flere. Det har været nævnt som et muligt kompromis mellem de to hensyn at Sprognævnet i en periode burde anbefale den ene form uden at gøre alternativet til fejl. Derved imødekommes det pædagogiske hensyn uden at man med ét gør gode og sikre stavere til dårlige stavere. Sådan praktiseres det i fx svensk retskrivning, tilsyneladende med succes. I den svenske SAOL optræder foruden dobbeltformer adskilt af el. også opslag af typen *stödja* äv. *stöda* og *kalebass* äv. *kalabass*. Dermed signaleres at *stöda* og *kalabass* anerkendes, men ikke er helt ligestillede med de førstnævnte former, der anbefales. Dansk Sprognævn har indtil videre

vægret sig ved at indføre dette princip, som bl.a. har været fremført af medarbejdere ved Center for Leksikografi ved Handelshøjskolen, Aarhus Universitet, under betegnelsen *proskription*. Det er lidt svært at forstå nævnets modstand, ikke mindst i betragtning af at Sprognævnet jo godt vil anbefale når det drejer sig om kommatering (ganske vist med begrænset succes), og desuden anbefaler i en lang række andre tilfælde, bare i den pædagogisk set langt mere tvivlsomme form indirekte anbefaling. Lad os se på et par eksempler.

Rundtomkring i Rettskrivningsordbogen er der paragrafhenvisninger fra et opslagsord til retskrivningsreglerne. Det kan være oplysende og nyttigt for den der fx har slået *utrolig* op, og dér ser at det i adverbial brug også kan få -t efter sig. Her uddyber og forklarer paragraffen i retskrivningsreglerne hvorfor og under hvilke betingelser -t'et er valgfrit. Men der er også eksempler hvor valgfriheden alene er beskrevet i reglerne og ikke ved almindeligt opslag i ordbogen. Det gælder de nye regler for bindestreger i gruppensammensætninger, altså det at man nu kan skrive *country-og-western-musik, falde-på-halen-komedie* og *først-til-mølle-princip* i tillæg til de tidligere enerådende *country og western-musik, falde på halen-komik* og *først til mølle-princip*. Valgfriheden får man bare ikke besked om når man slår ordene op i ordbogen. I ordbogens alfabetiske del nævnes kun den ene mulighed, nemlig den oprindelige med én bindestreg:

country og western-musik. Den nye stavemåde må man slutte sig til som en mulighed ved læsning af retskrivningsreglernes § 57.7.a. På tilsvarende vis bruges der alene henvisninger til den relevante paragraf ved sammensætninger med *proprier* (*jyllandstur/Jyllandstur*), brug af accenttegn i ord på trykstærkt *-e* eller *-er* (*café/cafe; manér/maner*) samt ord der kan være både *proprier* og *appellativer* (*jernalderen/Jernalderen*).

Det kan kun opfattes på den måde at Sprognævnet anbefaler den stavemåde der er anført i den alfabetiske ordliste, men anerkender den alternative stavning som en mulighed. Det oplyses bare ikke direkte, af grunde som kan være svære at følge. Det rigtige ville selvfølgelig være at oplyse om de tilladte stavemåder dér hvor brugeren slår op, men i øvrigt gerne anbefale én form fremfor en anden. Og på samme måde kunne det gøres systematisk ved en række dobbeltformer, fx anbefale de næsten enerådende former *midterside*, *transsibirisk*, *quilte* og *vue* og derved bane vejen for at de i RO 2012 tilladte, men sjældent benyttede former *midt-side*, *transsibirsk*, *kvilte* og *vy* udfases.

Digital forrang

En af de helt store nyheder ved Retskrivningsordbogen 2012 er at den efter al sandsynlighed markerer afslutningen på en æra. Sprognævnets direktør har ved flere lejligheder (bl.a. i det seneste temanummer om RO 2012 af nævnets eget organ *Nyt fra Sprognævnet*) fortalt at ikke-prin-

cielle ændringer i retskrivningen fremover vil komme drypvis og blive lanceret online. Det betyder ikke at vi har set den sidste trykte retskrivningsordbog, men den næste kommer – for de punktuelle ændringers vedkommende – til at opsummere en række retskrivningsændringer snare end at introducere dem. Det er ikke nogen uproblematisk, men givetvis en rigtig beslutning sådan som udviklingen er.

Når man overgår til at lade digital publicering være den primære, undrer det at der i den nye udgave er gjort så lidt ud af den digitale version i sammenligning med papirordbogen. I skrivende stund indeholder Sprognævnets egen officielle app stadig 3. udgave af Retskrivningsordbogen fra 2001, mens onlineudgaven ganske vist er den nye, men der er gjort forbavsende lidt ud af at målrette den til mediet. Én god ting er dog at søgning efter en bøjet form bringer brugeren direkte til opslagsordet, for vi ved at mange brugere blot kopierer ord over i søgefeltet i den form de er stødt på det. Til gengæld betyder det at den trykte ordbogs henvisning derved er overflødig. Alligevel er henvisningerne ikke fjernet i den elektroniske version, og man får derfor – unødvendigt – to resultater når man søger på fx *gik*: dels den relevante *gå*, dels den nu overflødige »*gik*, præet. af *gå*«. Ved simple slåfejl og fejlstavninger får man til gengæld for lidt: Søger jeg efter *mørkhæret* eller *clorid*, er der ingen hjælp at hente: »Ingen søgeresultater«. Med andre ord: Man skal

vide hvordan ordet staves, for at kunne slå det op. Det er ikke så smart i en retskrivningsordbog, og man må håbe at det snart bliver forbedret.

Indirekte normering

Som nævnt gælder Sprognævnets bemyndigelse alene retskrivningen, dvs. ordenes stavning og reglerne for tegnsætning. Efter min mening er det fornuftigt. Skriftsproget er tillært, og derfor giver det mening at en central instans har myndighed til at fastsætte den rette norm. Derimod giver det ikke mening at lovgive om det talte sprog: Talesproget er en biologisk evne hos mennesket, og det mirakel som sproget er, består i at alle småbørn, forudsat at de modtager sproglige stimuli fra omgivelserne, helt af sig selv udvikler et sprog, på samme måde som de automatisk lærer at gå. Lige så lidt som nogen skal blande sig i om vi går rigtigt, lige så lidt giver det mening at gribe ind i om vores sprog er rigtigt eller forkert. Det er derfor sprogfolk insisterer på at beskrive sprogbrugen fremfor at foreskrive den. Sproget har eksisteret og udviklet sig på denne måde i årtusinder uden indgriben udefra, og sådan fungerer det bedst. Det er baggrunden for at sige at talesproget er primært, mens skriftsproget er afledt.

Retskrivningsordbogen indeholder andre oplysninger end om retskrivningsforhold: Den oplyser fx om særlige karakteristika ved sprogbrugen når *ihvorvel* og *herefterdags* forsynes

med oplysningen »ældre«, eller når *snekke* kaldes »historisk, poetisk« og *beverding* »spøgende«. Men med ovenstående in mente ligger også oplysninger om bøjningsformer udenfor Sprognævnets mandat, eller rettere: Sprognævnet kan bestemme stavningen af bøjningsformerne, mens bøjningsformerne selv fastlægges i det primære, talte sprog. Det er altså et normeringsspørgsmål om bestemt form ental af *album* skal være *albumet* eller *albummet*, men ikke om flertal af *job* skal være *job* eller *jobs* – det sidste er nemlig først og fremmest et spørgsmål om et valg mellem to hørbart forskellige former og hører dermed talesproget til. Fastholder man denne skelnen, betyder det at også spørgsmålet om fugelementer ligger udenfor retskrivningen og dermed Sprognævnets bemyndigelse. Hvis *fodboldskamp* er den naturlige form for nogle mennesker, er den omstændighed at kun *fodboldkamp* er optaget i ordbogen, ikke i sig selv et argument mod at bruge ordet.

I praksis er det til gengæld tvivlsomt om brugerne opfatter det på samme måde. Tværtimod vil de fleste nok opfatte alle ordbogens oplysninger som autoritative, og mon ikke fx de fleste lærere sætter en rød streg under former som *fodboldskamp* og *jobs* (indtil 2012)? Man kan kalde disse oplysninger for indirekte normering.

Med RO 2012 er der kommet mange flere indirekte normeringer med: Ved 38 % af ordene er der nem-

lig nu kommet »ordidentificerende betydningsoplysninger« (Nyt fra Sprognævnet 2013/1, s. 6). Det sker for at oplyse brugeren om hvad det er for et ord der er slået op på. Det er især oplysende ved homografer (ensstavede ord som *brand* 'ild' og *brand* 'varemærke'), og mange af disse havde da også en forklaring i den tidligere udgave. Men nu gives oplysningen desuden i mange tilfælde hvor ordene »skønnes at kunne give anledning til tvivl hos især de yngste af ordbogens brugere« (RO 2012 i Vejledning i ordbogens brug, s. 13). Det er unægtelig noget elastisk hvor mange ord det omfatter.

Selvom det er gjort i den bedste mening, er jeg noget skeptisk overfor denne praksis. Redaktionen er sig givetvis bevidst at oplysningerne ikke må opfattes som officielle betydningsangivelser, og at Retskrivningsordbogen ikke er på vej til at blive en betydningsordbog, men ikke desto mindre vil det af offentligheden formentlig blive opfattet på linje med oplysninger om bøjning og fugeelement. Hertil kommer praktiske problemer med ord der har flere betydninger: Hvilke(n) angivelse(r) skal man vælge som ordforklaring (se fx opslagsordet *base*)? Der er desuden en indbygget risiko for leksikografisk langspyt som kan tage opmærksomheden fra det egentlige: oplysning om retskrivningen (se fx opslagene *vindrose*, *sklerose*, *interessentskab*).

Med den bemærkning er vi næsten tilbage ved udgangspunktet og med en lidt paradoksal konklusion. Det ser

ud som om Sprognævnets lovbestemte pligt til at foretage sproglig normering ikke harmonerer videre godt med den anden lovbestemte pligt, den om at offentliggøre normeringen i ordbogsform. Forsøg på at gøre ordbogen bedre resulterer i uheldig indirekte normering og fører redaktionen væk fra dens egentlige opgave og i retning af de almene betydningsordbøger. I en tid med ekstrem resurseknaphed på området kan man stille sig det spørgsmål om det er en hensigtsmæssig brug af skatteydernes penge: Først skal Sprognævnet udarbejde en retskrivningsordbog, og derefter skal alle andre ordbøger indarbejde alt hvad der er ændret, tilføjet og fjernet. Det er egentlig et unødvendigt dobbeltarbejde der ret enkelt kunne effektiviseres hvis Sprognævnets opgave udelukkende var normerende og kunne koncentrere kræfterne om at lave et grundigt normeringsarbejde. Dette skulle naturligvis følges op af forpligtende aftaler med en eller flere ordbøger om at videreformidle normen. Denne model svarer til praksis i de fleste andre lande der har en centralt fastsat norm – Danmark er mig bekendt det eneste land der lovmæssigt forpligter en institution til at udgive en ordbog. Den foreslåede model synes at være den mest fornuftige, men den indebærer en ændring af den gældende lovgivning.

Den næstbedste løsning er efter min opfattelse at Sprognævnet holder sig så snævert som muligt til det som er dets vigtigste opgave: listen

over officielt normerede ord og deres stavemåder.

Lars Trap-Jensen
ledende redaktør ved Det Danske
Sprog- og Litteraturselskab